

fortæller i velfærdsstatens Sverige; dem, der som voksne gengiver erindrede begivenheder; eller dem, der møder arbejdsgiverne med trods og flugt i England omkring 1800. Er det barnets perspektiv, som kommer frem – eller er det ikke snarere den voksne verdens udgave heraf? Undertegnede vil mene, at det er det sidste mere end det første, og at man gør klogt i at reflektere over forholdet mellem børns perspektiv og et barndomsperspektiv, især når man bevæger sig op i den nyeste historie, hvor kilder som stile, dagbøger og tegninger er produceret af børnene selv. Er disse autentiske udtryk for børns erfaringer – eller er de fortsat formidlet gennem den voksne verdens normer og værdier?

I begge bøger udfoldes således en række prisværdige og inspirerende bestræbelser på at skrive børnearbejdets historie på ny. En historie med børn i rollen som aktører – men også en historie, hvor børns bidrag til samfundsøkonomi og forandring synliggøres og tages alvorligt. Det har resulteret i helt ny viden, man kun kan blive klogere af at studere nærmere.

Ning de Coninck-Smith

STEEN ANDERSEN & KURT JACOBSEN: Foss. København 2008, Børsens Forlag. 516 sider. 399,95 kr.

Alexander Foss er en af dansk erhvervslivs store. Han blev født i Viborg i 1858 og døde i København i 1925 som 67-årig. Hans arbejdsområde og virkefelt var aldeles overvældende. Han var en af de tre medstiftere af F. L. Smidth & Co. og Aalborg Portland-Cement-Fabrik. Han var formand for Foreningen af Fabrikanter i Jernindustrien i København samt Jernindustriens Sammenslutning, og knap havde han forladt disse poster, før han i 1911 lod han sig vælge til formandsposten for det nystiftede Industriråd, alt imens han var medlem af Arbejdsgiverforeningens ledelse. Ud over sin indsats som erhvervs- og organisationsmand var han politisk aktiv, først som medlem af borgerrepræsentationen i København og senere som medstifter af Det konservative Folkeparti og konservativt folketingsmedlem og efterfølgende landstingsmedlem. Det er nok ikke helt forkert, når det i en nekrolog blev skrevet, at han »sprængtes af sit mægtige arbejde«.

Steen Andersens og Kurt Jacobsens biografi over denne flittige og magtfulde mand har været en fornøjelse at læse. Den er velskrevet, præcis i sprog og ordvalg. Et portræt af en mand med et så omfat-

tende virkefelt bliver i sig selv et vægtigt bidrag til dansk historie i en afgørende periode. Ikke mindst kastes der med denne biografi nyt lys over Foss' betydningsfulde virksomhed under Første Verdenskrig. På væsentlige punkter er nyt kildemateriale bragt i anvendelse.

Som historisk biografi er det måske ikke mindst den private brevveksling mellem hustruen Margrethe Foss og den meget rejsende ægtemand, der giver det allerbedste indblik i de krav, som Foss stillede til sig selv – og sine omgivelser – i de år, hvor virksomhederne blev bygget op. Utallige rejser verden rundt var en del af erhvervsmandens lod, og privatlivets kilder bliver på den måde et godt bidrag til erhvervshistorien. Erhvervsmanden Foss står stærkt i bogens start.

Næste tema bliver foreningsmanden Foss, og det må siges, at Foss udfyldte sine mange poster med kraft – som industriens mand over for landbruget, som storindustriens talsmand over for håndværket, og som repræsentant for Arbejdsgiverforeningens »krigsparti« i forhold til fagforeningerne. I Arbejdsgiverforeningen var Foss manden, der mente, at det var arbejdsgivernes opgave at stå op imod fagforeningernes krav og heller ikke være bange for at tage skrappe kampmidler i brug. Enkelte unøjagtigheder har sneget sig ind i biografien. Jeg er overbevist om, at Smedeforbundets formand J.A. Hansen ville have været dødeligt fornærmet over at blive kaldt Madsen (s. 205). Forholdet til fagforeningerne er måske en side af Foss, hvor vi ikke kommer helt ind på livet af manden og hans tanker. Nok accepterede han fagforeningerne, men ellers var han inderligt imod alt, hvad de stod for, og han mente, at de skulle holdes nede. Interessant er også forfatterens tolkning af den kendte tale om »Danmark som industriland« i 1912, der ses som et indlæg for sammenhold inden for kredsen af erhvervs- og interesseorganisationerne og samtidig som led i et opgør med dansk småstatstankegang.

Første Verdenskrig fylder meget i bogen (s. 242-412), og de to forfattere tilslutter sig det synspunkt, som Foss selv fremlagde i sine *Memoirer fra 1. Verdenskrig*, hvor han fremhævede »de ikke udenrigsministerielle aktørers betydning« for dansk neutralitetspolitik under krigen. Tolkningen føres frem i modsætning til den historieskrivning, der har tildelt udenrigsministeriet og diplomatiet æren. Det er bl.a. Bo Lidegaards fremstilling i det pågældende bind af dansk udenrigspolitik historie – *Overleveren 1914-1945* (2003) – der sigtes til. Forfatterne fremhæver også Foss frem for den selvscenesættende H.N. Andersen fra Ø.K. – som sikkert også ville blive fornærmet over at blive omtalt som N.H. Andersen (s. 299). I denne Foss-biografi tegnes et billede

af H.N. Andersen, som ikke adskiller sig væsentligt fra det, Ole Lange tegnede i sin H.N. Andersen-biografi i 1988. Modsat Andersen var Foss de konkrete forhandlingers og detaljernes mand, og bedømt ud fra det engelske kildemateriale kan det næppe bestrides, at Foss var en mere betydningsfuld aktør end H.N. Andersen.

Det er de to forfatteres overordnede synspunkt, at historieskrivningen ikke har haft blik for den handelspolitiske scene, »som lå i hænderne på en lille kreds af erhvervsfolk«(s. 282). De påviser den betydelige rolle, som Foss spillede under handelsforhandlingerne med England. Foss stillede sig kritisk over for den aftale, som ministeriets forhandler i 1915 havde opnået med englænderne, med den begrundelse, at den ville sætte dansk troværdighed over for Tyskland (og dermed dansk neutralitet) på spil. Forfatterne anfægter ikke Foss' kritiske vurdering af ministeriets indsats, og det kan heller ikke bestrides, at der er solidt belæg for tolkningen af Foss' betydningsfulde rolle som 'erhvervsdiplomat' under Første Verdenskrig. Under alle omstændigheder påvises det ganske klart i denne Foss-biografi, at der var tale om et snævert samspil mellem diplomatiet og de store erhvervsledere under Første Verdenskrig.

Hvilket billede efterlader denne nye biografi af Foss? Var han blot en egenrådig ener, et arbejdsmenneske og et magtmenneske? Ikke kun, men også! Nogle værdier satte han højt – familien og fædrelandet. Derudover besad Foss den særlige Guds gave at kunne overbevise sig selv om, at alt hvad han mente og gjorde, tjente en højere sags tjeneste. Når han varetog industriens interesser, varetog han Danmarks fremtidige interesser. Når han varetog cementindustriens interesser, varetog han Danmarks interesser. Han var national, så det gjorde noget, men også international ud fra en simpel erkendelse af, at Danmark var dybt afhængig af den omkringliggende verden. Han var ikke så liberal, at det forhindrede ham i at slås med næb og klør for cementmonopolet. Han var en moderne konservativ, i den forstand at han så socialradikalismen som den nye hovedfjende, og samtidig stadig så meget Højre-mand af den gamle skole, at han overhovedet var betænkelig ved den almindelige valgret. En af bogens fortjenester er, at den får disse modsætningsfyldte forhold frem og tillige efterlader det indtryk, at de to forfattere har gjort sig umage for at forstå den magtfulde person som mere end blot et magtmenneske. Det fremgår også, at Foss var en mand, som det i almindelighed ikke har været behageligt at være på kant med.

Med bøger som denne biografi om Alexander Foss erindres om, at erhvervshistorien har vigtige perspektiver at føje til dansk historieskrivning. I nogen grad er det tillige det konservative Danmarks perspektiv på samfundshistorien, vi præsenteres for her. Historien om Den overordentlige Kommission så ganske anderledes ud fra Foss' skrivebord end fra Rodes. Også i det lys er denne Foss-biografi vigtig.

Knud Knudsen

Jan Andres, Wolfgang Braungart & Kai Kauffmann (red.): »Nichts als die Schönheit«. Ästhetischer Konservatismus um 1900. Frankfurt/M 2007, Campus. 368 sider. 39,90 EUR.

Den, der vil beskæftige sig med opkomsten af en revolutionær højrefløj ved indgangen til det tyvende århundrede, bliver nødt til at arbejde tværfagligt. De politiske ambitioner i det miljø, der førte videre mod fascisme og nazisme (for at nævne de mest succesrige af miljøets mange bevægelser) hang tæt sammen med kunstneriske og filosofiske ideer. I sit klassiske værk om *The Origins of Totalitarianism* (1951) kalder Hannah Arendt ligefrem nazismens ophavsmænd for 'bevæbnede bohemer', og i sit standardværk om fascismens rødder, *The Birth of Fascist Ideology* (1994), beskriver den israelske historiker Zeev Sternhell det brede europæiske miljø af kunstnere og intellektuelle, der lå til grund for den fascistiske ideologi. Futuristiske kunstnere, filosoffer og digtere formulerede en anti-materialistisk ideologi, som den revolutionære højrefløj lagde sig i direkte forlængelse af. Derfor er det ikke mærkeligt, at en bog med en så decideret æstetisk titel som »*Nichts als die Schönheit*« udkommer i serien Historische Politikforschung på Campus Verlag.

Bogens sigte er at undersøge det, som udgiverne meget bredt definerer som æstetisk og politisk konservatisme i begyndelsen af det 20. århundrede, og dens placering i forhold til modernitet og modernitetskritik. Det sker især gennem litteraturvidenskabelige bidrag, der giver et overblik over det intellektuelle miljø i perioden, og derfor er relevante også for historikere.

De indledende kapitler gør meget – for meget – ud af konservatismens forhold til det moderne. Her mærker man, at bogen bygger på en konference på universitetet i Bielefeld, hvor man traditionelt har fokuseret på moderniseringsteori i en grad, så det ikke er for meget at tale om en besættelse. Læseren får den mistanke, at moderniseringsperspektivet